

МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИКА ТА АРХІВІСТА ВАСИЛЯ ВЕРЕТЕННИКОВА

На основі нових архівних джерел проаналізовано науково-дослідну, науково-організаційну і громадську діяльність визначного українського та російського архівіста, джерелознавця та історика Василя Веретенникова.

Ключові слова: історія науки, архівознавство, джерелознавство, Василт Веретенников.

На основе новых архивных источников проанализировано научно-исследовательскую, организационную и общественную деятельность видного украинского и российского архивиста, источниковеда и историка Василия Веретенникова.

Ключевые слова: история науки, архивоведение, источниковедение, Василий Веретенников.

On the basis of analysis historical sources of the unknown documents and involvement of the archive materials is reconstructed life, scientific study of famous Ukraine and Russian archivist Vasyl Veretennykov.

Key words: history of science, archival science, source study, Vasyl Veretennykov.

З кінця 1980-х років вітчизняна історіографія широко почала вивчати розвиток історичної науки в Україні 1920-х років, доби українського і розстріляного відродження, в тому числі архівної справи. Чільне місце, як було з'ясовано, в ній належало Василю Івановичу Веретенникову (21.08.1880 – 18.07.1942) – відомому історик, архівісту, архівознавцю, музеєзнавцю, педагогу, одному із засновників української школи камеральної археографії.

Особовий фонд В. Веретенникова знаходиться у Відділі рукописів Державного Російського музею [1]. Він невеличкий – налічує 18 справ, які стосуються переважно лєнінградського періоду життя і діяльності Василя Івановича з 1934 до 1942 року. Уникаючи переслідування сталінською владою в Україні, він у 1934 році перебрався до Ленінграду, де обійняв посаду завідуючого відділом прикладного мистецтва зазначеного музею.

Подібна емігрантська (в різні історичні періоди України) доля спіткала багатьох учених, чие ім'я пов'язане з Україною й чий особові фонди розкидані по всьому світу. Зокрема, в архівах і бібліотеках м. Санкт-Петербурга переховуються фонди харківського академіка-античника В. Бузескула, член-кореспондента АН УРСР А. Лященка, Д. Зелєніна [2], Б. Фармаковського, Ф. Шміта [3], чле-

нів Ленінградського товариства дослідників української історії, літератури і мови Д. Абрамовича, П. Горчинського, В. Данілова, С. Кагарова, Б. Ляпунова. Найбільший інтерес для істориків становить практично не досліджений фонд українського етнолог Костя Копержинського [4]. Частина матеріалів автором була опрацьована під час розробки проблеми становлення науково-дослідних установ і організацій в Україні в 1920-ті роки [5], та певна – чекала свого часу – це фонд В. Веретенникова.

Очевидно, що фонд потрапив до архіву в розпорощеному стані й охоплює різні за характером матеріали. Опис не має необхідних пояснень про те, як, коли, при яких умовах тощо ці документи (точніше, фрагменти) опинились в архіві. Скоріше за все, більша частина архіву Василя Івановича втрачена назавжди, оскільки матеріали передані до архіву без належної уваги, не кажучи вже про любов до спадщини вченого. Саме тому більшість справ не мають дат, неупорядковані і переважно відображають останні роки життя і діяльності В. Веретенникова.

Так, серед цих 18 справ слід виділити біографічні матеріали і рукописи наукових праць. До першої групи слід віднести довідку про смерть В. Веретенникова, датована 02.01.1943, шлюбне свідоцтво батьків вченого від 28.12.1879. Творчі матеріали

можна поділити на дожовтневі («Положення до дисертації В. І. Веретенникова «История тайной канцелярии петровского времени» – справа не датована, а відповідна магістерська дисертація була захищена у 1910 р.), невеликий фрагмент розвідки «Кабальное холопство в законодательных актах до 1597 г.» (датована архівістами 1929-1941 рр.) та створені в «український період» (рукопис «К вопросу о применении статистического метода к историческому исследованию», датований вереснем 1930 р.). Але й найбільша кількість творчих матеріалів стосується саме праці вченого в Російському музеї – це рукописи «Заметки к вопросу о построении музейного хранения вещей прикладного искусства» (85 арк., без дати), «Русские частные заводы художественного фарфора XVIII в. и первой половины XIX в.» (62 арк., без дати), «Первые русские мастера художественной системы» (43 арк., 1936-1937 рр.), «История орнамента и стилей декоративного искусства в основной линии их развития» (50 арк., липень 1940 р.), «Стилевые течения русского прикладного искусства XVIII в.» (45 арк., без дати).

Нарешті, у фонді збереглася невеличка справа з діловим листуванням В. Веретенникова з Всесоюзною академією архітектури – «Всесоюзная академия архитектуры. Письма Веретенникову Василию Ивановичу» (3 арк., 04.05.1936 – 28.09.1937).

Як же можна оцінити евристичні можливості нашвидкуруч зібрані, випадково збережені в несприятливих умовах сталінізму та війни справи цього фонду в плані біографії далеко не компліментарного до радянської влади В. Веретенникова? Останню тезу підтверджує практичне замовчення за радянський час діяльності та спадщини цього поважного історика, архівіста, архівознавця, талановитого педагога та організатора, відомого вже у дожовтневі часи попри молодий вік [6].

При аналізі коротеньких заміток радянського часу звертає увагу, по-перше, – відсутність опрацювання доробку за радянський час; по-друге, – замовчування лєнінградського періоду і, по-третє, – відсутність точної дати смерті, яка підозріло позначалась лише 1942 роком.

З часів перебудови діяльність і спадщина В. Веретенникова привернула увагу як російських, так і українських істориків. Тому лише бібліографія праць про вченого налічує щонайменше 20 позицій і може стати предметом історіографічного аналізу. Це і загальні біографічні нариси, і спроби оцінити внесок Василя Івановича у вивчення прикладного російського мистецтва, його роль в архівному будівництві. Саратовські дослідники проаналізували науково-педагогічну діяльність, дають нетрадиційну для вивчення спадщини В. Веретенникова, але напрочуд яскраву сторінку таланту вченого – його вміння не лише яскраво читати загальні курси, але й блискуче планувати і керувати роботою спецсеминарів [7]. У російській історіографії наголошується його органічна приналежність до російської (інколи навіть руської)

історіографії, петербурзької наукової школи, зокрема, вишкіл у «прославленного русского историка А. С. Лаппо-Данилевского». Питання про його працю в Україні, передусім про перший харківський період праці у 1908-1914 рр. [8], обставини переїзду з України до Ленінграду та останні роки життя вченого російських істориків практично не цікавлять.

Значно більше уваги приділили аналізу творчого шляху і спадщини Василя Івановича українські дослідники, його ім'я стало хрестоматійним і увійшло до вузівських підручників [9]. Наголосимо, що поки серед українських дослідників діяльності і спадщини вченого переважають архівісти, передусім І. Матяш [10]. Її праці публікують і в Росії [11]. Значно скромнішими є досягнення істориків у вивченні життя, науково-дослідної, науково-організаційної, науково-педагогічної і громадської діяльності В. Веретенникова, його внеску в дослідження власне історії – побіжно про нього згадується в кандидатській дисертації О. Богдашиної, оглядових статтях викладачів Харківського університету, публікаціях про стан української науки в 1920-ті роки та її погром у 1930-ті роки [12]. Тому на часі, очевидно, підготовка ґрунтовного комплексного дослідження про цього напрочуд цікавого історика.

Але повернемося до останніх років життя і діяльності В. Веретенникова. Внаслідок боротьби з «чужою, ворожою ідеологією» професор був звільнений з ЦАУ УСРР 25.08.1933 і переїхав до Ленінграду, де у 1934-1940 роках завідував секцією прикладного мистецтва, бібліотекою і архівом Державного російського музею. Водночас досвідчений вчений, як відмічалось в літературі, розпочав підготовку монографії з історії меблів, опановував історію і теорію декоративно-прикладного мистецтва, писав статті з історії бронзових виробів, російських заводів порцеляни, співпрацював із Всесоюзною академією архітектури [13].

Як свідчить особовий фонд В. Веретенникова, дослідник продовжував працювати над фундаментальною монографією «Кабальное холопство в законодательных актах до 1597 г.». У збереженому фрагменті проаналізовано відповідні статті Судебника 1550 р. Зокрема, доведена перша нормативно-законодавча згадка про кабальне холопство у ст. 78 Судебника і законодавчо закріплена служила кабала. Варте уваги вкрай ретельне використання історіографічної спадщини з питання холопства, зокрема праць В. Ключевського, В. Сергеевича, М. Владимирського-Буданова, М. Дьяконова, М. Кавелина [14, арк. 2–31]. Вчений прагне сполучити історико-юридичні підходи з соціально-економічними та психологічними, намагаючись пояснити цей інститут.

Найбільше враження, глибинною аналізу справляє незавершений рукопис «К вопросу о применении статистического метода в историческом исследовании». В. Веретенников ставить на меті проаналізувати евристичні можливості статистичних обчислень у процесі дослідження конкретних історичних явищ. І хоча рукопис датований вереснем 1930 р., у 1934-1940 ро-

ках автор повертається до нього, корегуючи окремі положення, висловлюючи нові думки. Зокрема, він доводить важливість і необхідність використання статистики при умові достовірної й об'єктивної джерельної бази. Водночас досвідчений вчений, полемізуючи з прихильниками соціально-економічного детермінізму, наголошує на тому, що найчастіше статистика відповідає на питання «як було?», залишаючи поза увагою інше, більш важливе – «чому саме так було?». В. Веретенников звертає увагу на необхідність обережного ставлення до статистичних відомостей, їх комплексного аналізу із залученням як власне статистико-економічних, так і гуманітарних, передусім історичних підходів. В іншому випадку ми будемо мати справу або з грою в цифри, або мати антиісторичні висновки [15, арк. 4–6].

Інакше кажучи, вчений на прикладі використання статистичних методів в історичних дослідженнях доводить, по-перше, – необхідність їх використання у координатах саме історичного пізнання і, по-друге, – наголошує на необхідності методологічного і методичного плюралізму, використанні принципу додатковості і доволі обережно (зважаючи на час появи праці і тодішню дійсність) заперечує монізм, монополію історичного матеріалізму і прихід в науку покоління «червоної професури».

Згубність формальних статистичних підходів В. Веретенников аналізує на прикладі оренди землі залежно від землезабезпечення як орендаря, так і орендодавця [15, арк. 7–8]. Очевидно, що Василь Іванович мав на увазі орендні відносини в тодішньому українському селі, які при їх формально-більшовицькому тлумаченні були підставою для розкуркулення. Взагалі складається враження, що ця праця була нав'язана саме сталінським тлумаченням статистики, яка не мала нічого спільного з реальною ситуацією на селі. Проте, як дійсно, історик-професіонал В. Веретенников вдається і до більш широких узагальнень. Так, він цілком слушно закликає дослідників українською обережно ставитись до достовірності статистичних даних, виходячи з того, що лише з кінця XIX ст. з'являються достовірні статистичні відомості [15, арк. 13–14]. До речі, про це йшлося і в наших публікаціях [16].

Природно, що з появою комп'ютерних технологій інформативні можливості навіть недосконалої статистики на порядок розширились. Проте і сьогодні зберігають значення настанови В. Веретенникова щодо гіперкритики статвідомостей. Важливо знати і розуміти міру при застосуванні статистичних методів (тобто не все можна і доцільно рахувати), далеко не весь числовий історичний матеріал (скажімо, відомості Геродота щодо чисельності перського війська чи досягнення стахановців) можна обробити статистичними методами [15, арк. 17–20]. Нарешті, і після 75-річного з часу писань В. Веретенникова періоду важко заперечити такий його висновок: «*Статистический метод является могучим техно-методологическим орудием в руках исследователя-историка и вполне теоретически оправдывается в таком его применении*» [15, арк. 22].

Нарешті зазначимо, що російські архівісти продовжують упорядкування особового фонду дослідника і з колишніх 18 справ сьогодні фонд ученого, згідно з відомостями бібліографічного довідника «Українські архівісти», налічує вже 7 справ [17, с. 68].

Підсумовуючи зазначимо, що особовий фонд В. І. Веретенникова в Державному Російському музеї суттєво збагачує наші уявлення про життєвий і творчий шлях історика та архівіста. Майбутнім дослідникам варто не лише уважно опрацювати власне фонд, але й провести ретельний пошук матеріалів про вченого в бібліотеках та архівосховищах Санкт-Петербургу. Цілком очевидно, що дослідник мав знайомих та колег у цьому місті (товариші по навчанню в університеті та семінарі «по древнерусскому частному акту» О. Лаппо-Данилевського, колеги по праці в Головному архіві МЗС Росії тощо) і його переїзд у 1933 році з України до Ленінграду був не випадковим. Висловимо впевненість, що ретельне дослідження життя та творчості В. Веретенникова ще раз наочно підтвердить органічність контактів учених України і Росії, зайвий раз доведе аксіому про необхідність налагодження і постійного підтримання міжнародних зв'язків науковців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Відділ рукописів Державного Російського музею, ф. 126: В. І. Веретенников (1880-1942 гг.), 18 деп. Научный сотрудник отдела прикладных искусств Государственного Русского Музея.
2. Див.: Санкт-Петербурзьке відділення Архіву Російської Академії наук, ф. 155: Комиссии «Наука в России» и «Наука и ее работники в пределах СССР»; ф. 156: Лященко А. И. (1871-1931 гг.); ф. 242: Общество исследователей украинской истории, литературы и языка в Ленинграде (1921-1934 гг.); ф. 825: Бузескул В. П. (1858-1931 гг.); ф. 849: Зеленин Д. К. (1878-1954 гг.).
3. Науковий архів Санкт-Петербурзького відділення Інституту археології Російської Академії наук, ф. 23: Б. В. Фармаковський; ф. 55: Ф. І. Шмит.
4. Рукописний відділ Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, ф. 4: Д. І. Абрамович; ф. 213: П. А. Горчинский; ф. 239: В. В. Данилов; ф. 324: Е. Г. Кагаров; ф. 451: Б. І. Ляпунов; ф. 1006: К. А. Копержинський тощо.
5. Савенок Л. А. Кость Копержинський і Одеса (до 100-річчя від дня народження) // Одесі – 200. – Одеса, 1994. – С. 29–33; Осередок україністики в Ленінграді // Проблеми історії України: Факти, проблеми, судження. – К., 1994. – Вип. 3. – С. 57–65; Наукове життя Харкова 1920-х років у контексті українського національно-культурного відродження // Там само. – Вип. 4. – С. 266–279.
6. Порівняй: Багалеї Д. І. По поводу выборов на кафедру русской истории в Харьковском университете // Записки Императорского Харьковского ун-та. – 1913. – Кн. 4. – С. 14; Веретенников Василий Иванович // Новый энцикло-

- педический словарь. – СПб. : Изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона, 1912. – Т. 10. – Стб. 214 та практично тотожні замітки на 11-12 строк про величезний доробок вже померлого на той час науковця: Советская историческая энциклопедия. – Т. 2. – М., 1963. – Стб. 360; Радянська енциклопедія історії України. – Т. 1. – К., 1969. – С. 264.
7. Вретенников В. И. // Русский Биографический словарь // www.rulex.ru; Обухова Л. А. В. И. Вретенников и его роль в изучении декоративной резьбы и мебели // Программа XI Царскосельской научной конференции «Хранители»: 28-30 ноября 2005 г. – Л., 2005.
 8. Див.: Дело об избрании Историко-филологическим факультетом Императорского Харьковского университета 28 октября 1913 г. профессора по кафедре русской истории // Записки Императорского Харьковского ун-та. – 1914. – Кн. 1; Отчеты о командировке летом 1912 г. в Москву и Санкт-Петербург приват-доцента В. И. Веретенникова // Там само. – 1913. – Кн. 1; Веретенников В. И. История тайной канцелярии. 1731-1910 // Там само. – 1910. – Кн. 4; Його ж. Очерки истории генерал-прокуратуры в России доекатерининских времен. – Харьков, 1915.
 9. Див.: Нариси історії архівної справи в Україні: Навч. посіб. для студентів вузів / [за ред. І. Матяш та К. Климової]. – К. : Вид-во дім «КМ Академія», 2002. – С. 381, 384–386, 391; Архівознавство: Підручник для студентів іст. фак. вищ. навч. закладів України / [за заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш]. – К. : Вид-во дім «КМ Академія», 2002. – С. 66–68; 335–336 тощо.
 10. Матяш І. Б. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К. : Б.в., 1999. – 477 с.; Її ж. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років. – К. : Б.в. – 591 с.; Її ж. Василь Веретенников – видатний архівознавець // Матяш І. Б. Особа в українській архівистиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 142–161 тощо.
 11. Матяш І. Б. Архивист Василий Веретенников // Вестник архивиста. Информационный бюллетень. – М., 2000. – № 5-6 (59-60). – С. 298–313.
 12. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д. І. Багалія (1921-1934 рр.). – Харків : ХДПІ, 1994. – 195 с.; Кравченко В. В., Литвинова В. П. Изучение отечественной истории в Харьковском университете в дооктябрьский период (1805-1917 гг.) // Вестник Харьк. ун-та. – 1991. – № 357. – С. 24–37; Водотика С. Г. Исторична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування: Автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2001. – 33 с. тощо.
 13. Матяш І. Б. Веретенников В. І. // Енциклопедія історії України: В 5 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1. – С. 481–482.
 14. Веретенников В. И. Рукопись «Кабальное холопство в законодательных актах до 1597 г.». 1929-1941 гг. 32 л. // Отдел Рукописей Государственного Русского музея, ф.126, оп.1, д.7.
 15. Веретенников В. И. Рукопись «К вопросу о применении статистического метода к историческому исследованию» (1930 г.) 22 л. // Там само, д. 3.
 16. Див.: Савенок Л. А. Рівень життя херсонців на початку ХХ ст. // Наукові записки: Проблеми археології, етнографії, історії. – Херсон, 2004. – С. 123–128.
 17. Шандра В., Глизь І. Веретенников Василь Іванович // Українські архівисти: Бібліографічний довідник / Упоряд.: О. М. Коваль, І. Б. Матяш, В. С. Шандра: У 3 вип. – К., 1999. – Вип. 1 (XIX – 1930-ті рр.). – С. 64–68.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Г. В. Боряк; к.і.н., доцент Є. Г. Сінкевич*

© С. Г. Водотика, Л. А. Савенок, 2010

Стаття надійшла до редакції 01.10.2010